

راهکارهای تبیین حجاب براساس سیر نزولی با تأکید بر سوره احزاب

مینو محبی^۱

چکیده

مسأله حجاب زنان از جمله احکام روشن قرآن کریم است که براساس آن آیات و روایات متعددی در مورد آن وارد شده و در اقوال مفسران و فقهاء هم آمده است و اگر درباره چرائی حجاب و حدودش بحث شده، ناظر به شیوه بیان قرآن و تفسیرهایی است که در مورد آن در روایات وارد شده است و مسأله حجاب مختص به اسلام نیست و در بیشتر ملت‌ها و ادیان، حجاب در بین زنان وجود داشته است و هیچ وقت از بین نرفته است. در این نوشتار در مورد راهکارهای تبیین حجاب بر اساس سیر نزولی آیات قرآن کریم و با تأکید بر سوره احزاب سعی بر بررسی سیر نزولی آیات در مورد حجاب دارد تا بر اساس آن بتواند مسأله حجاب را تبیین کند. نحوه بررسی این نوشتار کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه: نزول، حجاب، پوشش، قرآن، احزاب.

۱. طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه نرجسیه سنقر.

مقدمه

حجاب به عنوان یکی از مفاهیم اساسی در اسلام، همواره مورد تأکید و بحث قرار گرفته است. در طول تاریخ، مفهوم حجاب و رعایت آن در جامعه مسلمان، تحت تأثیر موضوعات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای قرار گرفته است. در این راستا، تبیین دقیق مفهوم حجاب و رعایت آن به صوت صحیح و مطابق با اسلام، امری بسیار مهم است.

در این باره، راهکارهای مختلفی برای تبیین حجاب و رعایت آن وجود دارد. اما به نظر می‌رسد استفاده از سیر نزولی آیات قرآن کریم، به عنوان یکی از راهکارهای موثر و مؤثر برای تبیین مفهوم حجاب، بسیار حائز اهمیت و مفید است.

در این مقاله، به بررسی راهکارهای مختلفی برای تبیین حجاب بر اساس سیر نزولی آیات قرآن، با تأکید بر سوره احزاب، خواهیم پرداخت. با بررسی دقیق مضامین مختلف سوره احزاب و درک بهتر مفهوم حجاب به صورت عمیق، می‌توان این مفهوم ظریف را برای جامعه به صورت دقیق و شفاف توضیح داد و کاربرد آن را در زندگی روزمره تبیین کرد.

مفاهیم

مفهوم حجاب

یکی از مهم‌ترین مفاهیم دینی که معمولاً مورد توجه محافل مختلف در جامعه قرار داد بحث حجاب است. «حجاب» از ریشه (ح ج ب) اخذ شده است. فراهیدی چنین می‌نویسد: حجاب چیزی است که به واسطه آن چیزی از چیزی در حجاب قرار گیرد.^۱ ابن‌منظور: حجاب چیزی است که در

۱. فراهیدی، کتاب العین، ج ۳، ص ۸۶.

میان دو شیء حائل شود؛^۱ بخاطر این جهت هم است که در آیه شریفه «مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ»^۲ پرده‌ای را که در میان قلب و ریه کشیده شده است به عنوان «حجاب حاجز» نامیدند.^۳

حجاب در آیات دیگر هم به معنای «پرده» یا «حائل» ذکر شده است، مانند: «حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ»؛^۴ یعنی تا هنگامی که خورشید در پشت پرده افق پنهان شد. همچنین آیه شریفه: «جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا»؛^۵ یعنی ما در میان تو و افرادی که ایمان به آخرت نمی‌آورند پرده پوشیده‌ای را قرار دادیم. و در سوره شوری آیه ۵۱ هم آمده است: «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ»؛ یعنی برای هیچ انسانی ممکن نیست خداوند متعال با او سخن بگوید مگر (تنها) از طریق وحی یا از پشت پرده [غیب].

به طور کلی واژه حجاب در قرآن کریم هفت بار ذکر شده است که معمولاً به معنای مانع و حائل آمده است و برای آن به آیات شریفه احزاب: ۵۳؛ ص: ۳۲؛ فصلت: ۵؛ اعراف: ۴۶؛ اسراء: ۴۵؛ مریم: ۱۷؛ شوری: ۵۱، رجوع کنید.

اصطلاح رایج در متون فقهی متقدمین برای پوشش زنان، واژه «ستر» است و حجاب به معنای پوشش اصطلاحی نسبتاً جدید است که از رواج آن در فرهنگ عامه و منابع جدید فقهی بیش از یک قرن نمی‌گذرد؛^۶ لذا در کلمات فقها از قدیم‌ترین ایام تا کنون در مورد پوشش زنان معمولاً کلمه «ستر» به کار رفته است و پوشیدن دست و صورت هم با تعبیر «ستر الوجه و الکفین» مورد اختلاف فقها می‌باشد.^۷

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۹۸، ماده «حجب».

۲. احزاب، آیه ۵۷.

۳. مکارم شیرازی، لغات در تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۷۹.

۴. ص، آیه ۳۲.

۵. اسراء، آیه ۴۵.

۶. ر.ک: بنیاد دائره المعارف اسلامی، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱، ص ۵۸۱۶.

۷. سید یزدی، العروه الوثقی مع تعلیقات، ج ۱، ص ۴۵۱.

معنی اصطلاحی حجاب: بر اساس آنچه امروزه در میان مسلمانان فارسی زبان به کار می‌رود، مراد از حجاب، «پوشش اسلامی» است،^۱ و مراد از پوشش اسلامی زن، به عنوان یکی از احکام وجوبی اسلام، این است که زن هنگام معاشرت با مردان، بدن خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد.

حجاب اسلامی

حجاب از آموزه‌های دینی اسلام است که نحوه و شکل حضور و پوشش شرعی زن در اجتماع را تبیین می‌کند و این پوشش به عنوان حجاب برای زنان در برابر مردان نامحرم، مورد توافق فقهای همه مذاهب اسلامی است.^۲ حجاب، بیش از اینکه برای زنان جنبه فردی داشته باشد یک نوع رفتاری اجتماعی است، یعنی یک شخص عاقل مکلف هنگام مواجهه با دیگران از حیث پوشش یک نوع الزاماتی را می‌پذیرد که میزان آن در ادیان و جوامع متفاوت است. البته مسأله حجاب چنین نیست که نوع‌آوری در اسلام باشد بلکه در تاریخ به جوامع دینی بشر نگاه کنیم می‌بینیم که پوششی به نحو حجاب مد نظر اسلام کم و بیش داشته‌اند ولی آنچه در اسلام در مورد حجاب جدای از محدوده آن، مد نظر است پوشش الزامی آن برای زنان است.^۳

مسأله حجاب در منابع فقهی در باب مستقلی مطرح نشده است بلکه معمولاً در دو مبحث نماز و نکاح مطرح می‌شود ولی با این حال از آنجا که وظیفه فقه تبیین احکام الهی است، در کتب فقهاء حدود پوشش زن چنین بیان شده است: حجاب لباسی است که زن برای حفظ عورت از اجانب می‌پوشد.^۴ البته باید توجه کرد شاخص‌ترین مصداق حجاب، پوشش زن مسلمان به سن

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۴۰۲.

۲. سید یزدی، العروه الوثقی، ج ۵، ص ۴۹۴-۴۹۵.

۳. ر.ک: بنیاد دائره المعارف اسلامی، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱، ص ۵۸۱۶.

۴. رواس قلعجی، معجم لغه الفقهاء، ذیل ماده حجاب.

تکلیف رسیده در مقابل مردان نامحرم بالغ و نیز کودک ممیز نابالغ است.

ادله وجوب حجاب

در مورد ادله وجوب حجاب بحث است که آیا سیره عقلاء، روایات باب تعزیر و ادله نهی از منکر به عنوان ادله اصلی وجوب حجاب قرار دارد؟

در مورد لزوم حجاب در منابع فقهی به طور خاص اشاره‌ای به ادله آن نشده است و این بحث در ایران از زمانی که رضاخان در سال ۱۳۱۴ بحث کشف حجاب را اجباری کرد مطرح شد و همین موجب شد فقهاء در مورد ضرورت حجاب مطالبی بنویسند و ادله کسانی که قائل به ردّ وجوب حجاب بودند را ردّ کنند. اگر در تاریخ جوامع اسلامی نگاه کنید در مورد چگونگی پوشش زنان چیزی مطرح نشده است و تنها در مورد کنیزان مسلمان که حجاب را رعایت نمی‌کردند روایاتی وارد شده است که تعزیر می‌شدند.^۱

حالا با اینکه در مورد این مسأله اجمال است ولی علی‌ایّ حال در وجوب پوشش زن در میان مذاهب اسلامی شکی نیست و از ضروریات دین اسلام است و بنا به تعبیر آیت‌الله مکارم شیرازی این مسأله امروزه از شعائر مسلمین است که مخالفین هم آن را می‌شناسند و از این نظر احتیاجی به دلیل بر اثبات آن لازم نیست ولی دلائل زیادی به غیر از آن آیات و روایات در دست داریم که بر وجوب حجاب برای زنان دلالت می‌کند.^۲

کتاب

در قرآن کریم کلمه حجاب در هفت مورد به کار برده شده است^۳ و در خصوص وجوب

۱. ر.ک: حرّعاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۴۱۲، ابواب لباس المصلی، باب ۲۸ و ۲۹، عبارت: «کن یضرب فیقال لهن لا تشبهن بالحرّات».

۲. مکارم شیرازی، أنوار الفقاهة فی أحكام العترة الطاهرة (کتاب النکاح)، ج ۱، ص ۱۰۴.

۳. سوره اعراف، آیه ۴۶؛ سوره اسراء، آیه ۴۵؛ سوره مریم، آیه ۱۷؛ سوره احزاب، آیه ۵۳؛ سوره ص، آیه ۳۲؛ سوره فصلت، آیه ۵؛ سوره شوری، آیه ۵۱.

را بپوشانند؛ اگرچه نباید غافل شد که نگاه خالی از شهوت مورد نظر است والا در آن صورت قطعاً حرام خواهد بود.^۱

از لحاظ سند روایت بحثی که مطرح می‌شود این است که ابن ادریس که معمولاً در پذیرش سند روایات سخت‌گیری خاصی دارند، با این حال این روایت را که شیخ طوسی در مقام بیان فتوا در کتاب نهاییه آورده، پذیرفته است و حتی کار ایشان را تنها صرف بیان روایت می‌داند و نه اینکه بر آن معتقد باشند و خود بر اساس عموم ادله، که حرمت نگاه به زنان بیگانه را می‌رساند، مطلقاً حرام دانسته است. لذا بر این اساس محل جواز در روایت را این نکته می‌دانند که زنان اهل کتاب به منزله کنیز هستند و کنیزان از این لحاظ احترامی در سطح زنان آزاده ندارند.^۲ بنابراین با این حال از لحاظ سندی و دلالتی مشهور فقها روایت را پذیرفته‌اند.

شاهد دیگر برای مانحن فیه این است که کنیزان الزامی به پوشش موی خود ندارند. چنانکه در شأن نزول آیه حجاب «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»^۳ به همین مطلب اشاره دارد و بر همین اساس، آیه از زنان مسلمان می‌خواهد که خود را بپوشانند تا شناخته شوند کنیز نیستند و آزار نبینند.

۲. پرهیز از مفسده

دلیل دیگری که می‌توان به آن استناد کرد این نکته است که در روایات و فتاوی متعدد، حرمت نگاه و وجوب پوشش را مربوط به مفسده انگیزی آن ذکر کردند. لذا از جمله وجوه الزام به ترک نگاه و پوشش بدن و مو، جلوگیری از فساد و زمینه آن است، کما اینکه در روایات این تعبیر آمده است: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ﷺ): «الْأَنْظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفًا مِنَ اللَّهِ أَعْطَاهُ

۱. مجلسی، مرآة العقول، ج ۲۰، ص ۳۵۳.

۲. الحلی، سرائر، ج ۲، ص ۶۱۰.

۳. احزاب، آیه ۵۹.

إِيمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ»؛^۱ نگاه کردن، یکی از تیرهای زهر آلود ابلیس است. پس، هرکسی از ترس خدا چشم خود را [از نا محرم] فرو بندد خداوند نیز به او ایمانی عطا فرماید که حلاوت آن را در دلش بیابد.

در سوره نور هم برای زنان خانه نشینی که سن ازدواج از آن‌ها گذشته و دیگر امیدی به ازدواج ندارند، جایز می‌داند که پوشش خود را اجمالاً کنار بگذارند، لذا این نوع افراد در وضعیتی قرار دارند که پوشش نداشتن آنان معمولاً مفسده انگیزی ندارد و از این رو آیه شریفه جواز را به نداشتن زینت و آرایش مقید می‌کند: «وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ».^۲

از این مطالب به دست می‌آید که عنوان مفسده انگیزی را نمی‌توان امری مردانه یا زنانه دانست، چراکه این عنوان امری دو سویه است و از لحاظ حجاب زنان و لحاظ پوشش مردان آن را شامل می‌شود. لذا این نکته غافل نماند که از جمله دلائل مفسده انگیزی، انگیزه بی حجابی یا لازمه قهری آن است و از جمله دلائل دیگر آن، انگیزه نگاه کردن است که تعبیر به چشم چرانی می‌شود و یا حداقل چنین است که آیا لازمه قهری آن مفسده انگیزی باشد، هر چند به قصد چشم چرانی نباشد؟ لذا در اینجا است که بخش بسیاری از موضوع، امری کاملاً شخصی می‌شود که فقط از راه خود شخص ناظر یا بی حجاب می‌توان آن را مشخص کرد و مفسده انگیزی و عدم آن را معلوم کرد.

۱. شعیری، جامع الأخبار، ج ۱، ص ۱۴۵.

۲. نور، آیه ۶۰.

نتیجه گیری

واژه حجاب در قرآن کریم هفت بار آمده است که غالباً به معنای مانع و حائل به کار رفته است اما فقط آیه ۵۳ سوره احزاب - که مردان مسلمان را از رو در رو شدن با همسران پیامبر (ﷺ) منع کرده - تاحدودی ناظر به معنای اصطلاحی مطرح در این مقاله است و به نظر می رسد نزول این آیه نخستین مرحله تبیین لزوم پوشیده بودن زنان در مواجهه با مردان نامحرم بوده که مفهوم و حدود آن به تدریج در سیر نزول آیات بسط یافته است.

لذا با تفسیر آیات حجاب در قرآن و بعضی نصوص می توان به حدود پوشش در اسلام پی برد. با توجه به آیات حجاب در قرآن (آیات سوره نور و احزاب)، حجاب مانعی برای حضور بانوان در جامعه نیست و حد پوشش نیز برای زنان مشخص شده است و دیده شدن قسمت هایی از بدن مانند دست و صورت مانعی ندارد. ضمن اینکه رعایت حجاب و عفاف بانوان را از نگاه هوس آلود افراد بیمار در جامعه مصون می دارد. از این رو از آیات قرآنی مربوط به حجاب این چنین استنباط می شود که اسلام در رابطه با پوشش احکام رویه سخت گیرانه ای ندارد، زیرا اعضای خانواده که مدام در زندگی هر فرد حضور دارند، جزو محارم هستند و داشتن حجاب در برابر آنها واجب نیست.

منابع و مأخذ

✽قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ هـ ق، چ سوم.
۲. الحلی، ابن ادريس، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین، ۱۴۱۰ ق، چ دوم.
۳. العروسی الحویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق، چ چهارم.
۴. بروجردی، سید ابراهیم، تفسیر جامع، تهران، کتابخانه صدر، ۱۳۶۶ ش.
۵. حرّعاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، بی تا.
۶. بنیاد دائرة المعارف اسلامی، دانشنامه جهان اسلام، بی جا، بی تا.
۷. رواس قلعبی، محمد، معجم لغة الفقهاء، اردن، دار النفائس للطباعة و النشر و التوزيع، ۱۴۰۸ ق.
۸. سید یزدی، محمدکاظم طباطبایی، العروة الوثقی مع تعلیقات (خمینی، خویی، گلپایگانی، مکارم)، قم، انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۴۲۸ ق، چ اول.
۹. _____، العروة الوثقی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۷ ق، چ اول.
۱۰. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، نجف، مطبعة حیدریه، بی تا، چ اول.
۱۱. شیخ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۶۴ ش، چ چهارم.
۱۲. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق.
۱۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، مؤسسة دار الهجرة، ایران، ۱۴۰۹ ق.
۱۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۷ ش.

۱۵. قرشی، سید علی اکبر، تفسیر أحسن الحديث، قم، دفتر نشر نوید اسلام، ۱۳۹۱ش، چ اول.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم، دار الحديث للطباعة و النشر، ۱۴۲۹هـ، چ اول.
۱۷. مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول، قم، دار الكتب الإسلامية، ۱۴۰۴ق.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، لغات در تفسیر نمونه، قم، امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم، ۱۳۸۷ش، چ اول.
۱۹. _____، تفسیر نمونه، تهران، دار الكتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش، چ سی و دوم.
۲۰. _____، أنوار الفقاهة فی أحكام العترة الطاهرة (كتاب النکاح)، قم، دارالنشر الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۴۳۲هـ، چ اول.